

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnographic Horizons

2007
3–4. szám

CD melléklet
Magyar Népzene I.

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XVI. évf. 2007. 3–4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MÁRTA (Tübingen), KESZEG VILMOS (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT
(Salánk/Beregszász), LAJOS VERONIKA (Debrecen/Iasi), LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF
(Komárom), VIGA GYULA

Szerkesztőségi titkár
KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Olvasószerkesztő
K. SÁNDOR MÁRIA

Fordító
LAJOS VERONIKA

Angol lektor
CSÖNTÖS PÁL

Technikai munkatárs
BIHARI NAGY ÉVA

E lapszámunkat a CD-n szereplő *Ludas zenekar* felvételeivel illusztráltuk

A borítót *Bartók Béla tudományos széke* foglalta az MTA-n, 1936 című fotó felhasználásával tervezte
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztály

Felelős kiadó
BODÓ SÁNDOR, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprazilatohatar.hu

Tartalom

XVI. ÉVF. 2007. 3–4. SZÁM

LÁTÓHATÁR – MAGYAR NÉPZENE I. – BARTÓK BÉLA EMLÉKÉRE

Tari Lujza: <i>Bartók Béla magyar hangszeres népzenei gyűjtése és rendje. Bartók Béla</i> <i>Bartók Béla születésének 125. évfordulójára</i>	5
Szalay Olga: <i>A népdal Bartók és Kodály kutatói szemléletében</i>	39
Pintér István – Szalkó József: <i>A népzenei kifejezőmód vizsgálata</i> <i>hangmikroszkópiai módszerrel</i>	59
Sipos János: <i>Zenei alapformák egy török salusi közösségben</i>	75
Mirzaouglu, F Gülay: <i>Béla Bartók: A Hungarian Pioneer in Studies</i> <i>on Musical Folklore in Turkey</i>	101
Hunyadi Péter: <i>Cigányzenészek a saluközösségben.</i> <i>(Társadalomtudományi vizsgálatok a Kárpát-medencében.)</i>	131
Rómer Judit: <i>Panczi Gyula, a magyarpéterlaki cigányzenész-dinasztiák</i> <i>egyik utolsó generációs brácsasegényisége</i>	163
Rác Gyula: <i>A Ludas zenekarról</i>	175

SZELLEMI HAGYATÉKAINK

Báth Dániel: <i>Szempontok a bérnalkozás történeti néprajzi vizsgálatához</i>	187
Lökös Péter: <i>Thomas Bomel magyar krónikája</i>	209

Contents

Volume 16 Number 3–4 (2007)

HORIZONS: HUNGARIAN FOLK MUSIC I. – TO THE MEMORY OF BÉLA BARTÓK

Lujza Tari: <i>Béla Bartók's Collection of Hungarian Instrumental Music and His Order: For the 125th Anniversary of the Birth of Béla Bartók</i>	5
Olga Szalay: <i>Folk Songs in Bartók's and Kodály's Research Approaches</i>	39
István Pintér – József Szalkó: <i>Analysis of Folk Music Expressions by Sound Microscopy</i>	59
János Sipos: <i>Basic Musical Forms in a Rural Turkish Community</i>	75
F. Gülay Mirzaoglu: <i>Béla Bartók: A Hungarian Pioneer in Studies on Musical Folklore in Turkey</i>	101
Péter Hunyadi: <i>Gypsy Musicians in Village Societies</i>	131
Judit Römer: <i>Gyula Panczi, One of the Outstanding Violists of the Last Generation of the Gypsy Musician Dynasties in Magyarpéterlaka</i>	163
Gyula Rácz: <i>About the Ludas Music Band</i>	175

OUR FOLK TRADITION

Dániel Bárh: <i>Aspects for a Historical Ethnographic Approach to the Confirmation Ceremony</i>	187
Péter Lökös: <i>Thomas Bomel's Hungarian Annals</i>	209

Látóhatár – Magyar népzene I. –
Bartók Béla emlékére

TARI LUJZA
SZALAY OLGA
PINTÉR ISTVÁN – SZALKÓ JÓZSEF
SIPOS JÁNOS
MIRZAOĞLU, F. GÜLAY
HUNYADI PÉTER
RÓMER JUDIT
RÁCZ GYULA

Zenei alapformák egy török falusi közösségben

SIPOS JÁNOS

1999 óta több mint 1100 dallamot gyűjtöttünk Csáki Évával a Törökország európai részén élő bektasiktól, akiknek nagyszülei Bulgária területéről vándoroltak ide az elmúlt évszázad során.¹ Célunk egy hiánypótló mű, a trákiai bektasik vallási és népdalait ismertető monográfia elkészítése.

A bektasi hitnek áttételes kapcsolata van Magyarországgal is, hiszen ez volt a janicsár sereg vallása; a törökök ezen a hiten nevelték katonává a *devsirme* „gyermekadó” során begyűjtött keresztény gyermekeket. Magyarországon nem alkalmazták ugyan ezt az adót, de a rabkereskedelmen belül vittek el gyermekeket is.² Egyik szentjük pedig az a Gül Baba volt, akinek a türbéje a mai napig áll Budán.³

Az első találkozás 1999 őszén történt, amikor ismerőseink segítségével részt vehettünk a bektasik vallási vezetőinek nagygyűlésén Csorluban. A közösségben történt bemutatkozásnak köszönhetően meghívásokat kaptunk falvakba, és zártkörű, lényegében ma is titkos szertartásaikra.⁴

1999–2003 között több mint 900 dallamot vettünk videóra 24 faluban 150 bektasi hitű férfitől és nőtől, és a kutatássorozat végére úgy tűnt, hogy fő célunkat elértük: vallási dalaik túlnyomó többségét felvettük, és számos népdalukat is rögzítettünk.⁵

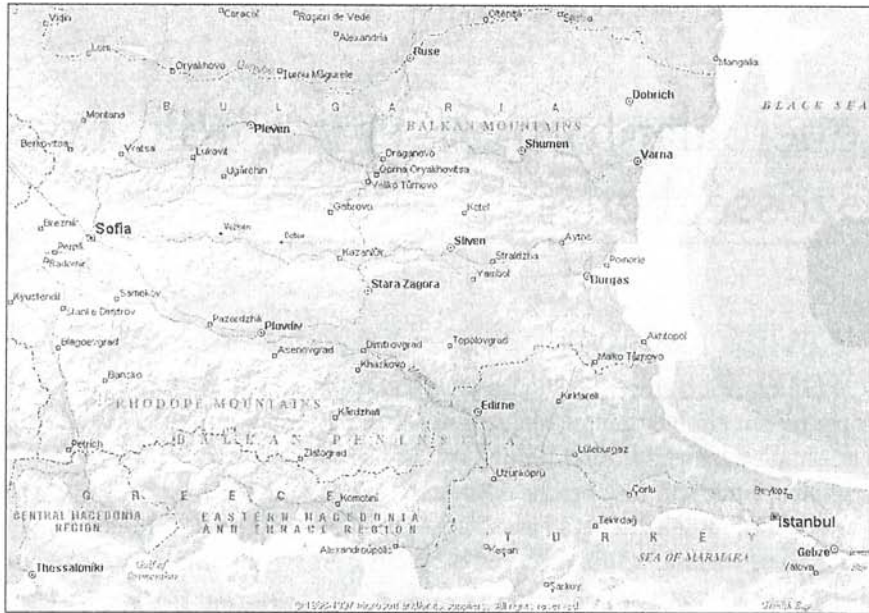
¹ A tanulmányhoz kapcsolódó zenei anyag a mellékelt CD-n szerepel.

² Az 1568-as drinápolyi szerződés 15. cikkelyében tiltólag külön ki is térték arra, hogy a török bégek és katonák a határ mentén „nagy számban rabolnak el mindenféle korú embereket, de különösen serdületleneket...”. Sinkovics I.: 1968, 147. A *devsirme* során tilos volt muszlimokat, grúzokat, zsidókat, magyarokat és horvátokat összegyűjteni (ez utóbbi kettőt azért, mert úgy tartották, sohasem lesznek hithű muzulmánok. Fodor P.: 2001, 311.

³ Gül Babáról, a „rózsák atyjáról” valójában kevés biztosat tudunk. Evlija Cselebi korabeli, de nem mindig megbízható feljegyzései szerint a város védőszentje (gözdzsü) volt, mások szerint csak egy szent (evlija), ismét mások szerint egy gazdag muszlim lehetett, akinek adományai biztosították a kolostor 60 dervisének ellátását. Ágoston G. – Sudár B.: 2002, 63.

⁴ Egyes hívek rá-rátelefonáltak a vallási vezetőkre, hogy távolítsanak el minket, mondván, veszélyesek lehetünk rájuk nézve. És valóban, nagy a kutató felelőssége, hogy mit ír le a sokszor csak az egyes emberekre, illetve csak a közösségre tartozó adatokból, melyekhez gyűjtőútja során hozzájutott.

⁵ *Gyűjtéseink*: 1999-ben Çorlu, Musulça, Tekirdağ, Kılavuzlu, Karacakılavuz és Isztambul (170 dal);

1. kép. Trákia térképe

Ez a vizsgálat jól illeszkedik egy régóta folyó magyar kutatóssorozatba. A 20. század elején Bartók Béla és Kodály Zoltán együtt kezdték meg a magyar népzene tudományos igényű feltárását. A magyar anyag gyűjtése és elemzése mellett rögtön megkezdődött a szomszéd és a rokon népek zenei kultúrájának a kutatása is.⁶ Bartók 1936-ban gyűjtött Törökországban, tapasztalatairól írt könyve a mai napig az anatóliai népzenevel foglalkozó művek megkerülhetetlen alpmunkája. 1958–1979 között jelentős kutatóssorozat folyt a Volga-Káma vidékén, melynek során Vikár László és Bereczki Gábor gyűjtött mordvin, votják, cseremisiz, csuvas, tatár és baskír emberektől.⁷ Magam pedig 1987-től több mint 7000 dallamot gyűjtöttem Anatóliában, Trákiában, Azerbajdzsánban, Kirgizisztánban, Kazakisztánban, valamint a mongóliai kazakok, a kaukázusi, illetve a törökországi karacsajok, valamint az észak-amerikai navahó és dakota indiánok között.⁸

2001-ben Izmir és Özdere (18 dal); 2002-ben Tekirdağ, Kılavuzlu, Yeni Bedir, Çeşmekolu, Kırklareli, Karıncak, Kızılçıkdere, Lüleburgaz és Isztambul (208 dal); 2003-ban: Kırklareli, Kızılçıkdere, Devletliagaç és Ahmetler (235 dal); 2003-ban Kırklareli, Topçular, Devletliagaç, Enez, Ormankent és Zeytinburnu (Isztambul) (250 dal). Ehhez járul még jelentős számú felvétel, melyet mások ajándékoztak nekünk.

⁶ Most csak annyit, hogy Bartók hatalmas magyar gyűjtéséhez jelentős román, szerb-horvát, sőt arab és török gyűjtések is társultak.

⁷ Vikár L. – Bereczki G.: 1971, 1979, 1989, 1999.

⁸ Sipos J.: 1994, 1995, 2000, 2001, 2002, 2005, 2006.

Kik ezek a bektasik, milyenek szertartásaik, hol és hogyan táncolják táncaikat és éneklük dalaikat? Hogy választ kaphassunk ezekre a kérdésekre, Közép-Ázsia régebbi történelméhez kell visszatérnünk.

A nomád és félnomád törökök nem egy adott pillanatban, hirtelen lettek iszlámhívők, hanem fokozatosan, századok során. Miközben adoptáltak szunnita, síita és misztikus iszlám elemeket, nem maradtak hűtlenek régebbi hagyományos samanisztikus hitükhöz és gyakorlataikhoz sem.⁹

A Mohamed által alapított vallás már a kezdeti időkben kettévált. Egyrészt kialakult egy merev, skolasztikus elmélet, rugalmatlan vallási törvényekkel. Ezzel szemben állt egy irányzat, mely csíráiban már az első két században létezett, majd rohamos fejlődésnek indult. Ebben az egyének és a csoportok abban hittek, hogy az aszkétikus élet és a misztikus megközelítés lehetővé teszi Isten közvetlen megismerését.¹⁰ E csoportok egyike a bektasi rend.

Előnyös volt a rend számára, hogy a 14. század közepén az alapító Hadzsi Bektas a janicsár sereg *pirje* azaz védőszentje lett. A bektasi dervisek, ha kellett önfeláldozóan küzdöttek a csatákban, ha kellett földet műveltek, és toleranciájuk miatt az újonnan elfoglalt keresztény területek lakói számára is elfogadhatóak voltak. A bektasi hit a Balkán-félszigeten a 13–14. században kezdett elterjedni. A korai hagyományok szerint Hadzsi Bektas egyik hittérítőjét, Szári Szaltukot ekkor küldte Rumelibe (Európába).¹¹

A 16. század kezdetén egy új dervisrend a *kizilbasok* váltak Irán vezetőivé. Ebben az időben Anatóliát folytonos türkmén lázongások jellemezték, majd nem-sokára kirobbant az oszmán–perzsa háború is. A türkmének, akiknek a vallása számos síita elemet tartalmazott, gyanúsakká váltak az alapvetően szunnita Oszmán Birodalomban. Az állandó zaklatás és üldöztetés ellenhatásaképpen, továbbá az iráni szafavida propaganda hatására a bektasi-alevi vallás egyre határozottabb formát öltött, míg végül a *Erkannaméjében* „Íránymutató Könyvében” Bálim Szultán standardizálta a tant. A 16. században az iráni Szafavidákat támogató kizilbasokat kiűzték Anatóliából, ekkor számos bektasi csoport vándorolt a Balkánra.¹²

⁹ Sok szempontból hasonlóan az amerikai indiánokhoz, ill. egyes nomád népekhez, pl. az ázsiai törökökhez.

¹⁰ Birge, J. K.: 1937, 13.

¹¹ Szári Szaltuk a Hadzsi Bektastól kapott szőnyegen szelte volna át a Fekete tengert, meglátogatta Grúziát, ahol tértett, majd Bulgária Dobrudzsa vidékének Kilgra városába ment. Birge, J. K.: 1937, 50–51.

¹² Viszonylag távol eső helyeken telepedtek le: Deli Orman, Dobrudja, Gerlova, Stana Zagara és Haskovo. Terepmunkája alapján Babinger F.: 1922. azt állítja, hogy ez a csoport a *kizilbasok* leszármazottja. De Jong F.: 1985, 30–32. az 1980-as évek elejétől dolgozott közöttük. Úgy véli, hogy a bulgáriai kizilbas szekta vallási ceremóniai erős hasonlóságokat mutatnak a Torosz hegységben élő török tahtadzsikéhez. A kizilbas terminológiával általánosságban olyan extrémista síita szekták nagy változatosságát szokták meghatározni, melyek a késő 13. századtól kezdve virágoztak Anatóliában és Kurdisztánban. (R. M. Savory, In: E.I. Kizilbash).

Az idők folyamán a bektasi rend kettévált, bár a két ág vallási ceremóniái és irodalma nagymértékben megegyezett. A türkmén tömegek a népszerű és nem egységes *cselebián* ághoz tartoztak, itt csak az lehetett tag, akinek mindkét szülője is az volt. A *babagán* dervis rend egységesebb vallási gyakorlatot folytatott, ez a rend később főleg Isztambulban és a Balkánon terjedt el. A babagán ág nagyon erős lett az Oszmán Birodalom szélein, mert erős kötődései voltak a janicsárokhoz.

Amikor 1826-ban a janicsár sereget feloszlatták, a bektasi rendet, különösen a babagán ágat betiltották, így illegálisba szorultak, de később a bektasik jó kapcsolatokat építettek ki az Ifjú Törökök mozgalmával és Atatürkkal is. Noha részt vettek a török felszabadító harcban (1919–1923), 1925-ben a többi renddel együtt újra betiltották őket. Ennek ellenére a rend, ha titokban is, a mai napig létezik, és Atatürk képe szinte minden bektasi család otthonában főhelyen van kitéve.

2. kép. Bektasik a 20. század elejéről, Isztambul környékén

Törökországban kisebbségi vallás tagjaiként a bektasik a múltban komoly üldöztetést szenvedtek. A legutóbbi években valamelyest javult a helyzet, bonyolítja azonban a helyzetet, hogy a törökországi kurdok többsége is alevi-bektasi vallású, emiatt a vallási különbséget etnikai feszültségek is terhelik.¹³

¹³ Nem könnyű szétválasztani a *bektasi* fogalmat a 19. század végétől elterjedt *alevi* fogalomtól. Min-

A bektaszizmus egy szinkretista népi vallás, melynek sok köze van a természethez, imádnak hegveket, a tüzet, az eget. Századokon keresztül más vallások, pl. a neoplatonizmus, a zsidó vallás és a kereszténység is erős befolyással volt rá.¹⁴ A bektasi hit eltér a Törökországban többségi szunnita hittől. Valójában a síta vallás egy szúfizmussal kevert török formájának tekinthetjük.

Nincs speciális könyvük, melyet bibliaként vagy katekizmusként forgathatnának, és mely megvilágítaná a bektaszizmus lényegét. A Koránt elfogadják ugyan szent könyvként, de szabályait saját felfogásuk szerint alkalmazzák. A bektasik követik a saját útjukat: önmeghatározásukban első a török nemzethez tartozás, második az iszlámközösség, és harmadik a bektasi hittel való azonosulás.

Bár elfogadják a síta alapelveket, a szentháromságról saját elképzelésük van. Náluk Isten, mint az egyetlen létező Mohamedben és Aliban manifesztálódik.¹⁵ Jellemző, hogy imáik nem a hagyományos muszlim *Bism-i ʾIllah* -hal „Isten nevében” formával kezdődnek, hanem *Bism-i Şab*-hal, mely azt jelenti, hogy a „király nevében”, azaz Ali nevében.

Egyes bektasik szerint a bektaszizmus elsősorban nem vallás, inkább életmód és világnézet.¹⁶ Az igazi tudást csak a gyakorlatban lehet megszerezni. Korábbi „pápájuk” Bedri Noyan *dedebaba* megfogalmazásában: „A bektasikat a világ összes lakójával, vallásával szembeni tolerancia jellemzi. Valójában ez a török iszlám, a török vallásfelfogás lényege”.¹⁷

A sámánhit elemei a mai napig élnek közöttük.¹⁸ A hagyományok szerint a bektasi szenteknek és legendás személyeknek speciális sámán-tehetségük volt:

denesetre a lakosság többségét alkotó szunnita törökökhöz képest az alevik elkülönülése hangsúlyozottabb. Ők sem azonosulnak a szunnita iszlámmal, és alevi csak az lehet, akinek a szülei is alevik, azaz „Ali és Fatma leszármazottjai”. Az ugyancsak nem-szunnita bektasik simulékonyabban viszonyulnak a szunnita hithez, és magukat az ősi török vallások őrzőinek, az „igazi törökök”-nek tartják.

¹⁴ Anatóliában a kereszténység a Kr. u. 1. század óta jelen volt. Az őskeresztények a korai üldözések elől a Szentföldről az Ihlara völgyi és kappadokiai barlangokba menekültek, ahol föld alatti városokat alakítottak ki maguknak. A szeldzsukok betelepődése után, majd a 13. században is jelentős számú keresztény lakossággal számolhatunk Közép-Anatóliában, ekkor az iszlám és a kereszténység között szoros volt a kapcsolat. A manicheizmus, ez az óperzsa és keresztény elemekből álló dualisztikus (a léte két ellentétes alapelvevel, az anyaggal és a szellemivel) magyarázó tanítás is hatással volt a bektasi tanra.

¹⁵ Mohammed közvetítette Allah tanait a földre, ő a *rehber* „vezető”. Legjobban azonban az isteni tökéletesség földi megtestesülését, Alit, a mürsidet (mestert) tisztelik. Az ő reinkarnációja Hadzsi Bektas. Kiemelt tisztelet övezi a Próféta lányát, Fatmát, és fiait Haszánt és Hüszeint is.

¹⁶ Clarke, G. L.: 1999, 12., de magunk is sokszor találkoztunk ezzel a vélekedéssel.

¹⁷ Noyan, B.: 1998, XXVI.

¹⁸ Tavasszal a falvak népe csoportokban kivonult az erdőbe, hogy a fenyők friss ágainak a kergét lefaragják, elrágcsálják. Különös éltetőerőt tulajdonítottak a benne lévő nedveknek (vö. Kúnos I.: 1999, 77.). Itt említem, hogy noha a küszöbre lépés tilalmának van vallási magyarázata is, e tabu eredete az iszlám előtti Közép-Ázsiába nyúlik vissza, a szokás pl. a mongolok között is általános. A Taurusz hegységben lakó *tabladzşık* soha nem ejtik ki a medve a nevét, az tabu. Helyette azt mondják, hogy *koca oğlan* 'nagy fiú' vagy *dağdaki* 'hegylakó' (Atalay, B.: 1924, 13.).

lelkük elhagyta testüket és visszatért oda, lovukon az égbe szálltak, hogy beszéljenek Istennel, tetszésük szerint irányították a természet erőit, nem égtek meg a tűzben, stb.¹⁹

Ahelyett, hogy dob ütögetésével segítené a földöntúli világba kerülését, a bektasi *bağlama*-játékos a dallam játszása közben a hangszer fedőlapján dobol jobb középső ujjával.²⁰ Nem mondanak öt imát egy nap, nem látogatják a mecseteket sem. Ugyanakkor falvaikban építenek dzsámit, nehogy a többségi szunnita társadalom elítélje őket.²¹

3. kép. Bektasi férfi nefeszt énekel és bağlamán kíséri magát

¹⁹ Hasonló attribútumok: tudnak varázsolni, betegeket gyógyítani; tudnak elveszett dolgok hollétéről; tájékoztatnak bekövetkezendő eseményekről; legyőzött állatot a csontjaiból életre keltenek stb. (Ocak, A. Y.: 1983, 95.)

²⁰ A *bağlama* egy háromhúros lant, l. Picken, L.: 1975, 200–295.

²¹ Nem tartják a ramazáni böjtöt, és a böjtöt lezáró áldozati ünnep (*kurban bájramı*) számukra gyásznap, mert ekkor ölték meg Alit. Nagy ünnepük *Nevrus*, az újév (március 21.), mely a fény és Ali születésnapja, valamint Ali és Fatma házasságának napja. Május 5–6. a nyár kezdete Hızır és İljás (Hidrellez) napja. *Muharrem* hó 1–12. között szigorú nagyböjtöt tartanak, Hüszein és társai szenvedéseire emlékezve. Az *Asura* böjt csúcspontja a 10. nap, Ali vértanúságának napja. 12-én este édességek, finomságok fogyasztásával ér véget a böjt.

A bektasi közösség vallási és népi dallamokat is énekel. A népdalok használata, megtanulása nem tér el a hagyományosan ismert formáktól. Egyedibb azonban ennek a közösségnek a vallási ceremóniája, ezért erre röviden ki kell térnünk.

Vallási szertartásaikat a közösség választott vezetője, a *baba* „atyá” vezeti, aki mindig elfogadott, respektált és szeretett ember. Ilyennek is kell lennie, hiszen a szertartás első felében ő ad „bűnbocsánatot” a vétkekre. Hagyományaik alapján és a külső hatósággal kapcsolatos rossz tapasztalataik miatt ugyanis a közösség tagjai által elkövetett vétkekre lehetőleg a közösség keretén belül keresnek megoldást.

Ha egy jelölt *mürüd* (jelölt) csatlakozni akar a rendhez, keres egy *miürsidet* (tanító), akinek a tanácsai, ítélete, véleménye segíti a bektasi alapelvek megértését, és azok alkalmazását a mindennapi életben.²² A jelölt teljes jogú tagként csak akkor csatlakozhat a közösséghez, ha teljesen megértette a bektasizmus lényegét, és ami talán még fontosabb, ha a kollektíva elfogadta és befogadta őt. Férj és feleség csak együtt vállalhatja ezt az életfogytiglani szolgálatot. A csatlakozás egyik formális feltételeként a jelöltnek rendeznie kell egy *ajini dzsemet*, „vallási ünnepséget”.

A rend betiltása óta a bektasik magánházaknál rendezik a összejöveteleiket, ide idegeneket nem szívesen engednek be. Reggel feltakarítják a helyet, áldozati bárányt vágnak, és elkezdik az ételek készítését. A résztvevők napnyugta után érkeznek. Szigorúan csak a közösség tagjai vehetnek részt az összejövetel első felében, ahol a belső ügyeiket beszélük meg. Ha valaki részt akar venni a szertartáson, számos szabályt és szokást kell tudnia, pl. érkezéskor és távozáskor megcsókolják a *baba* lábát, kezét és mellkását, majd leborulva homlokukkal megérintik a földet. Ismerniük kell a dallamokat és a dallamok szövegét, tánc közben nem fordíthatnak hátat a babának stb.

A dzsem alatt 12 gyertya ég a baba előtt, a 12 imámra emlékezve.²³ A baba és a segítői is 12 szolgálatot látnak el.²⁴

²² A megvilágosuláshoz vezető útnak négy szakasza, kapuja van. Első a *seriat*, az iszlám vallásjog, mely a gyakorlatban azt jelenti, hogy a tanítványnak be kell tartania az alapvető emberi normákat. A második szakasz a *tarikat* már az igazi út: egy vallási rendhez csatlakozással vagy magányos meditációkkal jár, ami során a tanítvány új látásmódot alakít ki. A harmadik kapu a *marifet*, a valódi isteni értelem, a biztos tudás, a tisztánlátás szakasza. A negyedik szakasz a *bakikat*, az igazi valóság, ahol a tudás a szeretettel párosul. Ez vezet a *fanuállab*-hoz, a végső feloldódáshoz. Az emberi gyarlóság miatt ezt az utat többször is végig kell járni.

²³ Egyes kutatók szerint a 12-es szám keresztény hatást mutat, és egyik súlyos érve lehet annak, hogy a bektasizmus alapelveinek megformálásakor keresztény elemekre is támaszkodtak (E. I. I.: 1161b).

²⁴ Az idők folyamán a funkciók némiképp módosultak, és elnevezésük is vidékenként eltérő lehet, de a szertartásban lényegi változás nem történt. Egy teljesebb leírás a következő. A *baba* vezeti a gyülekezetet és a szertartást; a *davetsi* 'hímők' értesíti a közösség tagjait az eseményekről; a *kapidzsi* felügyeli a gyülekezet tagjainak otthonát távollétükben; a *gözdzsi* a szertartás folyamán rendet tart és figyel, hogy nem fenyeget-e veszély; az *ascsi* vagy *szofradzsi* feladata az áldozati állatok megáldása, levágása, megnyúzása, ő főzi és szolgálja fel a gyülekezet ételét; az *ajakszi* az ascsi segítője; a *mejdandzsi* a házi-

4. kép. Baba a feleségével a 12 gyertya előtt

5. kép. Derűs percek a szertartás közben

gazda, aki a cipőt leveteti az érkezőkről, és felügyel a rendre, tisztaságra; a *cseragdzsi* felelős a gyertyák meggyújtásáért; a *süpiügedzsi* 'söprögető' a szertartás egyes szakaszai között jelképesen takarít, miközben azt kiáltja: *Ja Allah, ja Mubammed, ja Ali* (Allah, Mohammed és Ali az alevik és bektasik szentháromsága); a *sakadzsi* 'italt felkínáló, vízhordó' tiszta ivóvízről gondoskodik a gyülekezet részére; a *szelman* a szertartásos kézmosáshoz biztosítja a vizet és végül fontos szereplő a *zakir*, aki hosszú nyakú háromhúros hangszerén kíséri a vallási énekeket. L. Doğan, S.: 1999, 115.

A vallási összejövétel második részében a résztvevők esznek-isznak (alkohol is). A baba tanító célzatú szövegeket olvas fel. Ezek a leckék nem mindig aratnak nagy sikert, de a közösség rendszerint nagy türelemmel viseli el őket.

Ezután kellemes beszélgetés következik anekdotákkal, felharsanó nevetésekkel és időről időre énekléssel. Egészséges török ételeket fogyasztanak sok zöldséggel, sajtokkal és gyümölcscsel, közben vízzel kevert *rakit*, „ánizspálinkát” isznak. A rakit mindig együtt isszák imák és táncok után, a részeg ember igen ritka. Ivás közben a poharat a régebbi hagyományuknak megfelelően tenyerük mélyébe rejtik, mert az iszlám kultúrában általában tilos az alkohol fogyasztása.

Az együttlét kellemes érzése, a társasági lét és a lakoma lépésről lépésre egyre szellemibb, spirituálisabb formák felé közeledik. A vallási zsoltárok hatására a résztvevők fokozatosan eltávolodnak a földi lét bajaitól, és egyre inkább Istennek szentelik gondolataikat és érzéseiket.

Evés-ivás közben a közösség tagjai *nefeszeket* „zsoltárokat” énekelnek tisztelt alapítóik, szentjeik, költőik szövegeivel.²⁵ Ezek a török versek a nevelés hatásos eszközei, tanácsokat adnak, magyarázzák a hitet és az együttélés szabályait. Az énekelt versek helyettesítik a szent szövegeket, jellemző, hogy a bektasik zeneszerszámukat a bağlamát *telli Kuran*-nak azaz „húros Korán”-nak nevezzük.²⁶

Noha a nefeszeknek szerzői vannak, akiknek a neve az utolsó strófa elején kötelezően felhangzik, ezek az énekelt versek számos variációban szólalnak meg.²⁷ Hasonló szövegeket lehet hallani eltérő költőnevekkel, eltérő szerkezetekben illetve különböző dallamokkal.

Példaképpen egy nefesz két szövegvariánsát mutatjuk be. Az első oszlopban egy muszuldzsai szertartáson a tánc alá játszott dallam szövegét látjuk, a második oszlopban pedig a Csorluban Orhan Buluttól gyűjtött dallam szövegét, mely nagyjából megegyezik Arslanoğlu²⁸ standardként elfogadott, nyomtatásban megjelent szövegével. A nyomtatott szöveggyűjtemény nem mutatja azt a tényt, hogy minden sort megismételnek. Ez a régies vonás nagymértékben megkönnyíti a szövegtanulást, illetve a kevésbé gyakorlottak számára is lehetővé teszi a közös éneklést.

²⁵ A *nefes* arab jövevényszó a törökben, jelentése „lélegzet, rálehelés, belélegzés” az aleviknél-bektasiknál azt a verset is jelöli, amellyel világnézetüket, vallási áhítatukat írják körül. Legenda szól arról, hogy Yunus Emre török misztikus költő a szentektől lélegezte be az inspirációt, és ontotta hatására himnuszait Isten imádságáról. E dallamok keletkezésének idejét nem tudjuk, sok esetben valószínűleg azonos a versével, sőt esetenként ugyanaz költhette a dallamot és a szöveget is.

²⁶ Ahogy mondják: *Kuran'ın özeji, aşkın sözeji* – „A Koránt olvasd, az ásíknak a szavát hallgasd”.

²⁷ Némelyikük, pl. Ásik Vejszel napjainkban is világhímnévre szert tett. Több költő élete tisztázatlan. Gyakran legendává nőnek, és különböző időben, helyeken élő embereket neveznek azonos névvel. A költők neve a költemény utolsó versszakában kötelezően szerepel, de gyakran azonos vagy igen hasonló verseket jelez eltérő költői név.

²⁸ Arslanoğlu, I. 1992, 521.

<i>szertartás Muszguldzsában</i>	<i>Orban Bnlut 28. nefesze (zárójel- ben az Arslanoğlu-beli forma)²⁹</i>	<i>magyar fordítás</i>
1. Šu dünyanın ötesine 2x Vardım diyen yalan söyler, 2x Baştan başa sefasine 2x Sürdüm diyen yalan söyler 2x	1. Šu dünyanın ötesine Vardım diyen yalan söyler, Baştan başa safasını Sürdüm diyen yalan söyler	„Túljutottam e világon”, Ki ezt mondja, hazudik, „Elejétől végéig szórakoztam”, Ki ezt mondja, hazudik.
4. Avcılar avlarlar kazı 2x Hakk'a ederler niyazi 2x Şunda beş vakit namazi 2x Buldum diyen yalan söyler 2x	2. Ark kazarlar argın argın, Felek çevirmekte çarkın (-hın), Bu dünyada mal ve (ü) mülkün Vardır diyen yalan söyler	Árkot ásnak kimerülten Sors forgatja kerekedet, „E világon birtokod, vagyonod van”, Ki ezt mondja, hazudik.
2. Ark kazarlar argın argın 2x Felek de çevirir çember 2x Šu dünyada malın mülkün 2x Vardır diyen yalan söyler 2x	3. Kuru ağaçta olur gazel Kendi okur kendi yazar, Ahdı bütün, hüsnü güzel Vardır diyen yalan söyler	Száráz fán is van <i>gazel</i> , ³⁰ Maga énekl, maga írja. „Van, kinek szívében csak jóság van”, Ki ezt mondja, hazudik.
3. Kuru ağaçta olur gazel 2x Kendi okur kendi yazar 2x Zıkkı bütün, kalbı güzel 2x Güzelim diyen yalan söyler 2x	4. Avcılar avlarlar kazı (ba-) Hakk'a eyerler niyazi Daim beş vakit namazi Kıldım diyen yalan söyler	Vadászok vadászna vadlibára, Istenhez imádkoznak, „Minden áldott nap ötször imádkoz- tam”, Ki ezt mondja, hazudik
5. Pir Sultan'uma varılmaz Şah Sultan'ıma varılmaz Varsa da bizce dönülmez 2x Rahbersiz yollar bulunmaz 2x Buldum diyen yalan söyler 2x	5. Şah Hatay'ım der varılmaz Varılırsa da gelinmez Rehbersiz hiç yol bulunmaz Buldum diyen yalan söyler	Sah Hatayimhoz nem lehet eljutni, Pir szultanomhoz nem lehet eljutni, Ha oda is jutunk, nincs visszaút, Vezető nélkül nem találunk az útra, Ki azt mondja, hogy rátaláltam, hazudik.

A szövegben előttünk áll a jellegzetes szúfi eszme: a hazug, csalfa, múltó világ képe. Nem lehet elégedett magával még a legjobb ember sem, folyton jobbra, a tökéletességre kell törekednünk. Az Istent, az igazságot a misztikusok önmagukban keresik, azt mondják: nem vesszük észre, milyen közeli, amire szükségünk van, amit annyira keressük máshol.

A szeánsz vége felé a bektasi közösség tagjai *szemah* táncokat táncolnak, és emelkedett lélekkel közelednek Istenhez. Sok tudós ebben a szokásban is a samanisztikus hagyományok folytatását látja.³¹

²⁹ Arslanoğlu, I. 1992, 521.

³⁰ A *gazel* falevelet és egy fajta költeményt is jelent.

³¹ Van Bruinessen, M. (1999, 549–553.) azt tartja, hogy a *szemah* egészen másfajta dolog mint a sámántánc. Ugyanakkor a korai kereszténységénél sem volt ritka a templomban történő tánc, sőt az étkezés sem. Erre utal például a 826-os római zsinat: „vannak az emberek között olyanok, különösen aszszonyok, akik a szent ünnepeken abban lelik örömlüket, hogy a templomba mennek táncolni, szégyenletes dalokat énekelnek, és körtáncokat járnak pogány szokás szerint.” (Goetz, H. W.: 1991.) A közép-

A baba ad jelt, hogy kezdhetik a forgást.³² A résztvevők a táncokat következetesen nem táncnak, hanem imának tekintik. A szemah lassan kezdődik (*agirlama*), majd a ritmus fokozatosan gyorsul és a táncosok egyre sebesebben pörögnek-forognak (*yeldirme*).³³

A közösség tagjai, férfiak, nők vegyesen forognak. A táncokat szabályos és ütemes testmozgás, illendő, méltóságteljes, kecses és harmonikus taglejtés jellemzi. A szemah résztvevői nem kulcsolják egymásba a karjukat, lehetőleg nem érintik meg egymást. Amikor elhangzik a szöveg költőjének a neve, egy pillanatra megállnak, és tiszteletüket kifejezendő keresztbe rakják mellükön a két kezüket, így hallgatják a baba imáját.

6. kép. Férfiak és nők szemahot táncolnak

A vallási ceremóniáik és a világi események során a bektasik sok száz dallamot énekelnek. Nem egymástól teljesen független zenei formákról van azonban szó, hanem néhány tucat alapformáról és azok variációiról. Alább azt vizsgáljuk, hogy mik a közösség által sajátként elfogadott alapvető zenei formák, és példát

kori Párizsban pedig húsvétkor a Notre Dame előtt zajlott a sonkavásár, majd a templomban fogyasztották el a sonkát. Az étkezést követte *ronde* „kör-tánc”, mely gyakran szertelenné fajult (Louis, M. A. L.: 1963, 79.). Spanyolországban az egyház szertartásrendjében a közelmúltig élő szokás maradt a kör-tánc (Martin Gy.: 1979, 15.).

³² Az anatóliai alevi közösségekkel szemben a trákiai bektasik között viszonylag kevés a hangszeres zenész. A bulgáriai *baglama* divat is inkább késői török hatás.

³³ A résztvevők számának megfelelően az alapvető táncok neve *ikili* „kettes”, *dörtli* „négyes”, illetve *kirkklar* „negyvenes”. Többen is feljegyezték, hogy zarándoklatok alkalmával szentek türbéje körül holdvilágos éjjelen a szabad ég alatt 5-600 ember is bekapcsolódott a szemahba.

mutatunk a variálódásra is? Keressük a választ arra is, hogy eltérnek-e a vallási és a népi dallamok?

Az utóbbi évtizedben egyre több tanulmány lát napvilágot a bektasi hitről és szokásokról, híres költők verseit számos kötetben olvashatjuk. Nem született azonban még jelentős összehasonlító tanulmány dalaikról, pedig verseiket a bektasik soha nem szavalják, hanem mindig éneklük, és a zene a kultúrájukban mindig is alapvető szerepet játszott.³⁴

Tekintsük át a zenei repertoárt. Ennek első lépéseként az egymáshoz hasonló dallamokat megkeressük és „egy dossziéba” tesszük. Tapasztalataink szerint a hasonló dallamok megkeresésének leghatékonyabb módja, ha a dallammenetre koncentrálunk. Így az elemzés során egy-egy alapvető dallammenet különböző ritmikai, metrikai és szerkezeti megjelenéseit egymás mellé tudjuk sorolni.

Egy ilyen osztályozás során a rengeteg dallamot vissza tudjuk vezetni néhány alapformára. Praktikusan ez azt is jelenti, hogy, ha meg akarunk ismerkedni egy már osztályozott népzennel, akkor elég, ha megtanulunk néhány tucat alapdallamot, melyek reprezentálják a teljes dallamrepertoárt. Valószínű, hogy ennek a folyamatnak a fordítottja működik a népzene életében, ahol néhány alapforma variálódik megkötött szabályok alapján.

A dallamokat először három nagy tömbbe soroltam. Az elsőbe trichord közepe hangja körül forgókat helyeztem, ezek zenei mozgásukat tekintve mindenképpen külön válnak a többi dallamtól. A második tömbbe az ionos skálán mozgókat kerültek, a harmadikba pedig az összes többi skálán mozgókat.³⁵ Egy-egy tömbön belül a szerkezet szerint osztottam tovább a dallamokat: 1 rövid sor és variánsai, két rövid (=1 hosszú) sor, négy rövid (=2 hosszú) és négy hosszú sor. A létrejött kisebb csoportokon belül az első dallamfél mozgása alapján soroltam fel a dalokat (hullám vagy völgy, emelkedő, ereszkedő vagy domb).

Vegyük most végig az elemzés során kapott alapformákat, melyekre (néhány speciális daltól eltekintve) az összes többi dallam visszavezethető.

³⁴ Ahogy Boratav (E.I. III: 1094a) is megállapítja: a népi vallási énekekről nem született még összefoglaló tanulmány. Ugyanerre utal többek között Duygulu, M. (1997, IX.): „egyre több tanulmány foglalkozik az alevi-bektasikkal történelmi, teológiai, politikai oldalról, de az alevi-bektasi kultúrát kevesen vizsgálják”. Különösen hiányos az alevi-bektasi zene- és tánc kutatás. Néhány trákiai bektasi dallamot közöl Salci, V. L. (1940) és Demirsipahi, C. (1975). Csak néhány olyan publikációt említhetünk, melyek bár minden elemzés nélkül, de jelentősebb mennyiségű bektasi nefeszt közölnek. A *Bektasî Nefesleri* és a *Gül Beste* kötetek különböző kiadásaiban csak néhány olyan dallam található, melyet a trákiai bektasik ismernek és énekelnek. Yaltunk, H. (2002)-ben ezzel szemben jelentős mennyiségű trákiai bektasi vallási dal van, a nélkül azonban, hogy értékelhető zenei elemzést, összehasonlítást tartalmazna. Mégis e témában ez utóbbi a korábban megjelent legteljesebb kötet.

³⁵ Dallamozgását tekintve a kis és nagyterces skálás dallamok között is vannak hasonlóak.

I. *tömb* (1. kotta). E tömb kisambitusú dallamai alapvetően a C-D-E trichordon mozognak, majd a középső hangon, D-n zárnak. Az *a* csoport dallamait a C-D-E-D, illetve E-D-G-D forgó motívum jellemzi, a *b* típusnál a D-E-C motívum és variációi ismétlődése után a dallam D-n zár,³⁶ a *c* típusban pedig minden ütem C-ről indul.³⁷

a.
Yağ sa - ta - rım, bal sa - ta - rım, Uş - tam öl - müş, ben sa - ta - rım,

b.
A - lay - lam, pa - lay - lam, Tah - taka - lay - lam, oy, hoy, lam.

c.
Aşk ol-sun mey-dan gö - re - ne, Aşk ol-sun mey-dan gö - re - ne.

1. kotta. Kis ambitusú forgódallamok

II. *tömb* (2. kotta). Ezeket az ionos skálán mozgó dalokat soraik hosszúsága és első felük dallammozgása alapján csoportosítottam. Első csoportjukban csak táncdalok, a többiben vallási dalok is vannak. Az 1. csoport egymagú, a 2–4. csoportok kétsoros, az 5–6. csoport pedig négy soros. Az 1. csoport dallamai C-re ereszkedő illetve C-végű domb sorokból állnak. A 2. csoport első sora F és C között mozog, majd E/D-n zár. A 3. csoport első sorainak formája E-G' közötti domb(ok) E/D véggel, az 4. csoport első sorának gerince és záróhangja is G'. Az 5. csoport dallamait négy ereszkedő domb alkotja, a 6. csoportot pedig C-n vagy D-n végződő alacsonyan kezdődő hosszú sorok jellemzik.

³⁶ A második sorban F is belép.

³⁷ Hasonló formák más népeknél, többek között a magyaroknál vagy Anatóliában is bőséggel találhatók. Sipos J.: 2002, 48.

1.
 Ay, de-dem kut - lu ol - sun, Şer-be-ti tat - li ol - sun,

2.
 As-ma - nin yap - rak-la - rı, Tel o - lur yap - rak-la - rı.

3.
 Gü-zel a - şık cev-ri-mi - zi Çe-ke - mezsın, de-me - dim mi?

4.
 Oy - na-yan a - lemd' her dem Sır - rı süb-han - dır A-li,

5.
 E-kin ek - tim çöl - le - re de, Yol bul - ma - dim er - le - re,

 Kü-çük yaş - ta bir yar sev-dim, Ver-men o-nu el - le - re.

6.
 Her se-her vak - tın - de gül - ler di - ke - lim, Hü,

 Di-kip te dik - ti - ği - mi yer-de bi - te - lim, Hü.

2. kotta. Ionos dallamok

III. tömb (3. kotta). A harmadik tömbben 1 vagy 2 rövid sorra visszavezethető eol és fríg dalok vannak, valamint ide sorolom a skálájuk 2–3. fokai között bővített szekundot megszólaltató dalokat is.

Az 1. csoport legkisebb dallamai egyetlen A-B-C-B-A motívumból építkeznek; ehhez hasonlóak a 2. csoport (A)-D-H-A domb/ereszkedő sorokból álló főleg sirató dallamai. Jellegzetes (A)-D-A-G-A-G-D/E hullám/völgy formája van a 3. csoport első dallamsorainak.

A 4–9. csoportok dallamai több soron ereszkednek. Legszűkebb ambitusa a 4. típusbelieknek van (C-D-G-H / C-G-G-H első sorok), majd az 5. csoport A-H-C-D-E-D-G-H-A domb karakterű első sorai következnek. A 6. csoport első sora két kis E-E-D-C / E-E-D-C ereszkedés jellemzi, a 7. csoport dallamainak első sora közepes magasságú C/E-D-E-E / E-E-D-C ereszkedő/domb, míg a 8.

csoportnál az első sor G-D-E-F(#) / G'-E-E-D magas domb D főkadenciával. A 9. csoport G'-G'-G'-E / E-E-D-D/C magasabbról ereszkedő első sorokat tartalmaz.

1. O yar uy-ku - sun-da i - se, Uy - ku-sun' he - ram e-din.

2. Ver-mem el-ler e-li mi, Sen-de el kuv-vet le ri var-sa,
Ver mem el ler ko-lu mu, Ben de de kız kuv-vet le-ni var.

3. İn de-re-ye, de-re-ye, Ka-ra-göz, E-mi-nem
Soy-le, ya-rım ne-re-ye, Ki-me tes-lim e-de(ne),

4. Kar-şı da-ğın yıl-lan-la-rı, Ge-lir do-lan do-la-nı,

5. Bah-çe-ler-de üç gü-zel var, Ge-zer o Dost, ge-zer o,

6. Ka-pı sık-tı e-li-mi, Fe-lek bük-tü be-li-mi,
Ki-me tes-lim e-de(ne)-yim Ka-ra göz-lü ya-rı-mı?

7. Men yö-rü-rüm ya-ne-ya-ne, Aşk bo-ya-dı me-ni ka-ne

8. Ce-set iç-im-de bu ca-nı, Bi-ti-re-nin de-mi-ne, de-mi-ne, Hû-

9. Hü-se-yin i-der ye-zi-de, Bir iç-im su ve-rin bi-ze,

3. kotta. 1 vagy 2 rövid sorra visszavezethető kisterces dallamok. 1–9. csoportok

IV. *tömb* (4., 5., 6., 7., 8. és 9. kotta). A IV. tömbben négy rövid vagy két hosszú sorra visszavezethető kis terces és bővített szekundos dallamok vannak. Az 1. csoport dallamai G-n záró kis ambitusú első sorukkal meglehetősen magányosan állnak a trákiai dallamok között. A 2. csoport jellemzője, hogy kis ambitusú első sorának a közepe érinti A-t, így ez két hasonló motívumra bomlik fel. Erre egy alacsonyabb és egy magasabb példát mutatok (2ab).

7. kép. Két baba, az egyik énekel és baglamán kíséri magát

1.

A kıl al - maz Ya - ra - da - nın sır - ri - na,
A kıl er - mez Ya - ra - da - nın sır - ri - na

Mu - ham - med A - li - ye in - di bu kur - ban, Hû.

2a.

Çok şü - kür mu - ha rek ce - ma - lın gör - düm,
Ha - yat bul - dum bu cis - mi - ne can gel - di, Hû.

2b.

Ma - tem ay - la - rın - da se - yit gi - den - ner,
Ha - ti - ce, Fa - ti - me şe - ri - ban an - da, Hû.

4. kotta. 4 rövidebb vagy két hosszabb sorra visszavezethető dalok. 1.-2. csoport

A 3. csoport első sorait G-D-E trichordon történő, gyakran *a,a* illetve *aa* motivikus fel-le mozgás majd C-n való zárás jellemzi. A dallamok második sora ereszkedik vagy domb alakú.

5. kotta. 4 rövidebb vagy két hosszabb sorra visszavezethető dalok. 3. csoport

A 4. csoportba többnyire dd yfvdd f beosztású két hosszú, tizenegy szótagos vagy ilyenre visszavezethető sorokból álló b3(4)x, illetve 4(4)x kadenciás dallamok tartoznak. Itt egyaránt vannak vallási és világi dalok is. E dalokat Törökország-szerte tipikus trákiai dallamokként fogadják el. A 6. kottán egy magasabban és egy mélyebben mozgó példát látunk (4ab).

6. kotta. 4 rövidebb vagy két hosszabb sorra visszavezethető dalok. 4. csoport

Az 5. csoport dallamainak első soraiban egy egyenletesen G'-re emelkedő, majd onnan D-re ereszkedő dombot, illetve magas domb után egy magasról való ereszkedést látunk. A második sorok itt is ereszkedő karakterűek.

7. kotta. 4 rövidebb vagy két hosszabb sorra visszavezethető dalok. 5. csoport

A 6. csoport négysoros dallamainak jellemző kadenciaképlete 5(b3)b3/1, ritkábban 4(b3)b3/1. Az első sorok között emelkedő, stagnáló és ereszkedő is van, a többi sor ereszkedő vagy domb karakterű. Három példát mutatok, 6a-ban az első-második sor 5. foknál nem magasabb, 6b-ben az első sor G'-E között mozog és a második sor is magasabb, 6c-ben pedig az első sor vége G'-re emelkedik. Az eltérések ellenére ezek a dallamok szoros rokonságban vannak egymással. Ilyen karakterű dallamok Anatóliában, illetve a magyar területeken is bőven találhatók.³⁸

6a.

Te - kir - dağ' - dan yün al - dim, da, ka - zak ö - re - yim di - ye,
Te - kir - dağ' - li bir yar sev - dim her gun gö - re - yim di - ye.

6b.

Sa-bah-tan çeş-me-ye var - dın mı, E - li-ni, yü - zu-nü yu - dun mu?
Çeş - me ta - şı - mın üs - tün - de Sen be-nim bi-le-zî-ğimi bul - dun mu?

6c.

Ah, Mu - ham - med A - li Dost, Dost, Cev - ru - ma sı - ze gel - di
A - li cey - ni - mam su - ña - sı, Ne-si-me 'bi - ze gel - di, ze gel - di

8. kotta. Négy rövidebb vagy két hosszabb sorra visszavezethető dalok. 6. csoport

³⁸ Sipos J.: 2002, 83–113.

A 7. csoportban sor és ütem-szekvenciákból építkező dalok vannak. Noha a korábbi osztályokban is láthattunk szekund-szekvenciás jelenségeket, egyes dalokban ez az ereszkedés még határozottabb formákat ölt. Itt az egymást követő sorok fontosabb hangjai egy-egy szekunddal kerülnek lejjebb, így a dalok jellemző kadenciái is 5(4)b3. Gyakran fordul elő, hogy csak a dallam záróhangja nem illik bele ebbe a szekvenciális ereszkedésbe, az ilyen dalok szerkezetét az $A^4A^3A^2A^k$ képlettel írhatjuk le. Hasonló szekvenciás dalok Törökország sok részén hallhatók, és nemcsak bektasik, de alevik és szunniták is használják őket valósi és népi repertoárjukban.³⁹ Két példát mutatok, a 7a típus jellemzője a 4(1)x kadenciasor és az $a\ b^4 / b^3\ b^2\ b // b^4\ b^3 / b^2\ b$ belső szerkezet, a 7b-ben pedig magáról ereszkedő A)F# (D)D)C kadenciás dallamok vannak.

7a.

E - la goz - lum, ben bu et - den gi - der - sem,
 Züm-rüt pe - ri - şa-nım kal me-lul, kal me-lul, kal me-lul, kal me - lul
 Ke - ra - mat ak - kın - dan çi - kar - ma be - ni,
 A - la goz - ya - şı - mı sil me - lul, me - lul

7b.

İp - ti - dî - i yol so - rar - san, Yel Mu - ham - med A - li' - nin - di.
 Yel Mu - ham - med A - li' - nin - di, Hu, Hu
 Yet - miş - i - ki dil so - rar - san,
 Dil Mu - ham - med, A - li' - nin - di, Huy, Huy, Huy,
 Dil Mu - ham - med A - li - 'nin - dir, Huy

9. kotta. Négy rövidebb vagy két hosszabb sorra visszavezethető dalok. 7. csoport

³⁹ Sipos J.: 2002, 127–138.

Vannak továbbá négy hosszú sorból álló dallamok, melyek közül sok a 6. (pszalmodizáló) és a 7. (szekvenciálisan ereszkedő) csoportbeli dalokhoz hasonlít, továbbá olyan, most nem elemzett „speciális” dalok is, melyek egymástól, és a trákiai dalok többségétől is nagymértékben eltérnek.

8. kép. Nők énekelnek a szertartás alatt

Az alapformákkal való megismerkedés után nézzük meg egy alapidallam variációit, vagyis azt, hogy egy zenei alapformát hogyan variál a trákiai közösség.

Közelebbről megismerjük típusunk két 7-8 szótagos sorból épül fel. Az első sor jellemzője egy A/C-D-(E)-D-C/H domb, a második sor pedig az elsőnél kissé alacsonyabb ereszkedés vagy domb. Igen sok dallam képviseli ezt a D/E-re felívelő majd C-n vagy H-n záró első sorú zenei alakzatot.

A közös dallamvonal összeköt eol, fríg és bővített szekundos skálán mozgó dalokat. Az ütemjelzés 2/4, 4/4, 8/8, 9/8, 6/8, sőt az előadás módja *parlando* is lehet. A leggyakoribb szerkezetek AB, AABB, ritkábban AAAB, AAB^kB, illetve A=a/b hosszú sor és más.

a Ay - na - vi tut - tun yu - zu - me, A - li gö - rum - du gö - zu - me du gö - zu - me

b Buz de Mev - la - mın ko - lu - vuz, Yet - miş i - ki dil bu - de - dir, dil bu - de - dir
Se - vip, se - vip ay - rıl - mak, Yok tur öy - le o - yo - mız.

c U - yur i - dik u - yar - dı - lar Ye - di - ye say - dı - lar bi - zi, lar bi - zi

d Bah - çe - nız - de - ki gül - le - ri Der de - di - nız der - dim ı - te

e Bah - çe - ler - de üç gü - zel var, Ge - zer o Dost, ge - zer o

f

g Bah - çe - ler - de üç gü - zel var, Ge - zer o Dost, ge - zer o

h Şa - rap i - çe - rim, e - fen - dim, Ser - hoş ol - dum

i Şu Hid - rel - ler ge - li - yor - o, Cu - ma ak - şa - mı ge - li - yor - o

j Ver - sin - ner, ver - sin - ner, Se - ven - me - ri sev - di - ği - ne ver - sin - ner

k Ah - met - ler - dir kö - yü - müz, Şe - ker gi - bi so - yo - mız

l Gı - ti yar u - zık - la - ra, gı - ti ge - le - mez, Ben - den bağ - ka se - ven yar kim - se se - ve - mez

m Bir gün dal - dum e - ren - ler mey - da - nı - na, Ha,

n Bel bağ - la - dum yo - lu - na, er - ka - nı - na, Hu

10. kotta. Egy alaptéma különböző megvalósulásai

A rendezés során világossá vált, hogy a bektasik vallási és világi zenei repertoárja nem független egymástól. A bektasiknál a szemah dallamok és a tánc az istennel való misztikus egyesülést segítenék, ugyanakkor sokszor ugyanazon vagy igen hasonló zenei formák szolgálnak vallási és világi célokra is. Az általános különbség az, hogy a legegyszerűbb egysoros, kis ambitusú formák között a népdalok dominálnak, és ahogy haladunk a nagyobb ambitusú, négysoros formák felé, úgy kerül elő egyre több és több hasonló nefesz és népdal.

Sikerült visszavezetni a mintegy 1200 gyűjtött dallamot sokkal kevesebb alapformára, ami lehetővé teszi a trákiai bektasik zenei repertoárjának összehasonlítását más népek zenei stílusával. Sok kis ambitusú, egy vagy két rövid sorból álló trákiai dallamhoz hasonlókat a világ sok népzenejében találunk. Itt aprólékos elemzéshez van szükség annak a kiderítéséhez, hogy a felszínes hasonlóság mellett genetikai rokonságra is gyanakodhatunk-e. Láttuk azonban, hogy a *mi-re-do* trichord középső hangja körül forgó dallamoknak valamint az ereszkedő, 5(b3)x kadenciásoknak erős magyar, anatóliai (és más) kapcsolatai vannak. Az anatóliai és a magyar anyaggal való részletes összevetés a munka következő fázisa lesz.

Végül egy olyan egyszerű formára hívom fel a figyelmet, mely nagyobb mennyiségben sem Anatóliában, sem más török népeknél nem található. Ugyanakkor a bulgár népzeneben, ha nem is nagy számban, de megvan ez a típus (11. kotta).⁴⁰

11. kotta. Trákiai bektasi–bulgár dallampárhuzam

A bulgár dallamok elemzésbe való bevonásával lehetőség nyílik arra, hogy zeneföldrajzilag összekössük a sokkal jobban ismert magyar és román népzenei területeket a szintén jól feltárt anatóliai népzene rétegeivel.⁴¹ Még tovább tekintve, ez az anyag a bulgár anyaggal együtt lehetővé teszi azt is, hogy megkezdjük nagyobb mongóliai, kirgiz, kazak, azeri, kaukázusi, Volga-vidéki (cserebisz, csuvas, tatár, baskír) és anatóliai kutatásaink összekapcsolását a kelet-európai zenei területekkel.

Irodalom

ÁGOSTON GÁBOR – SUDÁR BALÁZS

2002 Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek. Budapest, Terebess Kiadó.
ARSLANOĞLU, İBRAHİM

1992 Şah İsmail Hatayî. Der Yayınları. Isztambul

⁴⁰ A bektasi dallam, hasonlóan a korábbi kottákon látott dallamokhoz saját gyűjtéseimből származik, míg a bulgár dal Kaufman, N. – Todorov, T. (1970) No. 853 dallama.

⁴¹ Itt rendelkezésünkre áll Stoin V. (1931) kiváló bulgár gyűjteménye.

- ATALAY, BESİM
1924 Bektaşlık ve edebiyat. İstanbul
- BABINGER, FRANZ
1922 Der Islam in Kleinasien. In: Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, vol. 76, 126.
- BARTÓK BÉLA
1976 Turkish Folk Music form Asia Minor. Princeton University Press Bektaşî Nefesleri, İstanbul Kensevatuvarı – Feniks Matbaası, 1933, Isztambul
- BIRGE, JOHN KINGSLEY
1937 The Bektashi Order of Dervishes. Hartford, Conn, Hartford Seminary Press, London, Luzac.
- CLARKE, GLORIA L.
1999 The World of the Alevis. Issues of culture and identity, AVC Publications, New York – İstanbul
- DE JONG, F.
1985 The Kızılbaş Sects in Bulgaria: Remnants of Safavi Islam? The Turkish Studies Association Bulletin 9:1, pp. 30–32.
- DEMİRSİPAHI, CEMİL
1957 Türk Halk Oyunları. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 148, Ankara
- DOĞAN, SADIK
1999 Abdal Musa erkanı. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 6:10, 115–138.
- DUYGULU, MELİH
1997 Alevi-Bektaşî Müziğinde Değişler. İstanbul
- E. I.
1999 = Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0, 1999 Kroninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands
- FARMER, HENRY GEORGE
1957 The Music of Islam. New Oxford History of Music Vol 1. Ancient and Oriental Music. ed. Egon Welles. London, Oxford University Press, 421–477.
- FODOR PÁL
2001 A szultán és az aranyalma. Budapest, Balassi kiadó.
- GOETZ, HANS-WERNER
1991 Der kirliche Festtag im frühmitterlichen Alttag. In: Feste und Feiern im Mitteralter (Herausgeben von Detlef Aktenburg, Jörg Jarnut und Hans-Hugo Steinhoff). Sigmaringen, 52–62.
- GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ B.
1992 Alevi Bektaşî Nefesleri (2-dik kiadás), İstanbul
- JUHÁSZ ZOLTÁN
2002 The Structure of an Oral Tradition – Mapping of Hungarian Folk Music to a Metric Space. In Journal of New Music Research 31 (2002) No 1, 295–310
- KAUFMAN, N. – TODOROV, T.
1970 Narodni Pesni ot Rodopskia Kray. Sofia
- KOÇA, T. – ONARDAN, Z
1987, 1998 Gül Beste. Ankara
- KORKMAZ, ESAT
1993 Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimler Sözlüğü. İstanbul, Ant.
- KÚNOS IGNÁC
1999 A török népköltés. Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925–26), Budapest

- LOUIS, MAURICE A. L.
1963 Le folklor et la dance. Paris
- MARTIN GYÖRGY
1979 A magyar körtánc és európai rokonsága. Budapest
- MÉLIKOFF, IRÈNE
1993 Uyur idik uyardılar. İstanbul, Cem.
- MERRIAM, ALAN P.
1964 The Anthropology of Music. Northwestern University Press.
- NOYAN, BEDRİ
1998 Bütün yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik I-II. Ankara
- OCAK, A. Y.
1983 Bektaşî Mennakıbnamelerindeki İslam Öncesi İnanç Motifleri. İstanbul, Enderun.
- ÖZTELLİ, CAHİT ED.
1973 Bektaşî Gülleri. İstanbul, Milliyet.
- PICKEN, LAURENCE
1975 Folk Music Instruments of Turkey. London, Oxford University Press.
- SALCI, VAHİT LÜTFİ
1940 Gizli Türk Halk Musikisi ve Türk Musikisi'nde Armoni Meselesi. ed. Etem Ütük, Nümune, İstanbul
- SAVORY, ROGER M.
1975 The qızılbaş education and arts. Turcica VI, 169.
- SINKOVICS ISTVÁN szerk.
1968 Magyar történeti szöveggyűjtemény, II/1. Budapest
- SIPOS JÁNOS
1994 Török Népzene I. MTA ZTI, Budapest
1995 Török Népzene II. MTA ZTI, Budapest
2000 In the Wake of Bartók in Anatolia. Budapest, European Folklore Institute, (Bibliotheca Traditionis Europae 2.)
2002 Bartók nyomában Anatóliában – hasonló magyar és török dallamok, Budapest, Balassi Kiadó.
2006a A Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music. – Türk-Macar Halk Müziginin Karşılaştırmalı Araştırması. Ankara
- STOIN, VASIL
1931 Chants Populaires de la Partie Centrale de la Bulgarie du Nord. Sophia
- TURGUT K. – ZEKI O.
1987, 1998 Gül Beste. Ankara
- VAN BRUINESSEN, MARTIN
1999 Irène Mélikoff, Hadji Bektach: un mythe et ses avatars. Turcica 31, 549–553.
- VIKÁR LÁSZLÓ – BERECSKI GÁBOR
1971 Cheremiss Folksongs. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1979 Chuvash Folksongs. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1999 Tatar Folksongs. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- YALTIRIK, HÜSEYİN
2002 Trakya Bölgesinin Tasavvufî Halk Müzigi. Ankara
- YÖNETKEN, HALİL BEDİİ
1997 Alevi-Bektaşîler'de Müzik ve Oyun, Ozanların Dili, Hamdi Tanses, Say, 7–9., (original from Ülke Newspaper, Sivas, 28 December, 1945), İstanbul

YÜRÜR, AHMET

1989 Mi'raçlama in the Liturgy of the Alevi of Turkey: Structural and Gnostic Analysis, unpublished PhD dissertation, University of Maryland Baltimore County

János Sipos

BASIC MUSICAL FORMS IN A RURAL TURKISH COMMUNITY

From 1999 on, Éva Csáki and I have collected more than 1100 melodies from the *bektasi* people, who live in the European part of Turkey, and whose grandparents emigrated there from Bulgaria during the past century. Our aim has been to create a monograph presenting the Thracian *bektasi* people's religious and folk songs, with the intention of filling the blanks in this field.

Who are these *bektasi* people; what do their ceremonies look like; where and how do they dance their dances and sing their songs? The nomadic and semi-nomadic Turks became Muslims gradually, throughout a number of centuries. While they adopted Sunnite, Shiite and mystical Muslim elements, they also kept their faith in their own old, shamanistic beliefs and traditions. The members of the *bektasi* order are the followers of a stream which opposes the scholastic theory and the inflexible religious laws. They believe that the ascetic way of life and the mystical ways of approaches make it possible to come to know God directly.

The *bektasi* community sings both religious and folk melodies. The use of, and the way of learning, folk songs do not differ from the well-known forms. Yet their religious ceremonies display more unique features.

The involvement of the Bulgarian melodies in the analysis gives a great opportunity to interconnect the Hungarian and Romanian folk music results with the Anatolian folk music layers in the field of music geography. Furthermore, this material, when completed by the Bulgarian one, makes it possible for us to start making connections between the researches conducted in the Mongol, the Kyrgyz, the Azeri, the Caucasian territories, the one near the Volga and in Anatolia, and the ones conducted in the East-European areas.

Hegedűs Sándor, hegedű
Fotó: Kádár Ferenc